

Horváth Judit (1947) az ELTE BTK Görög Tanszékének docense, kutatási területe a görög mitológia és az archaikus görög líra.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
Egy Phrynichos-töredék Meleagros-ról (2010/4).

Sámson és Héraklés

Horváth Judit

Sámson, az Ószövetség legendásan nagy erejű hőse elment a filiszteusok városába, Gázába, és ott egy parázna asszony házában akarta tölteni az éjszakát. Amikor a filiszteusok megtudták, hogy a városukban van, lesbe álltak, hogy reggel majd elfogják. Sámson azonban túljárt az ellenség eszén: az éjszaka közepén kiment a városkapuhoz, a két kapufélfával együtt kiemelte a helyéből, és fölvitte a szemben lévő hegy tetejére (*Bírák könyve* 16. 1–3). Később felesége, Delila segítségével a filiszteusoknak mégis sikerült a markukba kaparintaniuk, megvakították, megkötözték és tömlöcbe zárták. Egy ünnep alkalmával jókedvükben magukhoz rendelték a vak Sámson, hogy szórakoztassa őket. A templomhoz érve a szolgát, aki

odáig kísérte, megkérte, hogy eresse el a kezét, majd odaállt a templomot tartó két oszlop közé, és a két kezével jobbról és balról olyan erővel támaszkodott az oszlopoknak, hogy az egész templom-épület összedőlt, maga alá temetve az ünneplő filiszteusokat (16. 21–30). Bár a saját halála árán, de megvakításáért sikerült bosszút állnia az ellenségén.

Euripidész Héraklés-dramájában (*Az őrjöngő Héraklés*) a címszereplő a tizenkét munka elvégzése után diadalmasan hazaérkezik Thébaiba, legyőzi a trónt önkényesen bitorló ellenséges királyt, de sorsa csakhamar rosszra fordul: a Hérától bosszúból rábocsátott tébolyában, anélkül hogy tudná, mit tesz, megöli tulajdon feleségét és három gyermekét (1. kép). És nem is hétköznapi módon: amikor az első két gyermek már halott, és a kétségbeesett anya a harmadikkal a palota egyik termébe zárkózik, az őrjöngő Héraklés a bezárt ajtót a két ajtófélfával együtt kiszakítja a helyéből, hogy végezzen utolsó áldozataival (999–1000. sorok). A folytatásban Pallas Athéné közbeavatkozik, és úgy veszi elejét a további mézárulásnak, hogy egy szikladarabot dob a hősré, aki ettől ájultan összeesik. Rázuhan egy oszlopra – és ezen a ponton a szöveg kétféle értelmezést is megenged: az egyik szerint az oszlop már korábban

1. kép. Az őrjöngő Héraklés egy paestumi vörösalakos kalyx-kratéron.
Asteas vázafestő munkája, Kr. e. 340 körül (Madrid, Museo Arqueológico Nacional)

kettéhasadt, még a tető (vagy – *pars pro toto* – az egész palota) összeomlásakor, amit feltételezhetően az ajtó kiszakítása okozott, a másik szerint attól tört ketté, hogy a hős rázuhant, és ebben az értelmezésben a tető/palota is ekkor dőlt volna össze (1006–1008). Mindenesetre Héraklész apja, az óvatos Amphitryón alvó fiát a biztonság kedvéért oda is kötözi az oszlophoz (1009). A későbbiekben a kar, majd – egy szép hasonlatban – a kijózanodó Héraklész is említi a köteleket (1035–1038 és 1094–1096), amelyektől Amphitryón fogja megszabadítani őt, amikor úgy látja, hogy már felesleges az óvatosság.

Kapufélfástul kitépelt kapu vagy ajtó, ledöntött oszlop, összerombolt épület, a hős megkötözése, bosszú (ott Sámsoné, emitt Héráé) – a felidézett történetekben nem nehéz észrevenni a közös motívumokat.

Sámson és Héraklész alakja és tettei között ezeken kívül is számos hasonlóság van: mindkét hős a pusztá kezével tép szét egy-egy oroszlánt (*Bírák Könyve* 14. 5–6, illetve Apollodóros: *Mitológia* II. 5. 1), mindkettőt legyőzi egy-egy asszony: Sámsonat Delila, amikor sikerül kicsalogatni belőle a titkát: hogy nagy ereje a hosszú hajában rejlik, Héraklést a lydiai Omphalé királynő, akinek jó ideig a szolgálatában áll.¹ Kettejük párhuzamba állítása már a keresztény egyházatyáknál elkezdődött,² és a közöttük lévő összefüggések feltárása azóta is kedvelt tárgya az Őszövetséggel foglalkozó tudománynak és a klasszika-filológiának egyaránt.

A hasonlóságok nagy valószínűséggel nem vagy legalábbis nem kizárólag a véletlen művei, hiszen az ókori Közel-Kelet (benne Izrael) és a klasszikus görög világ – a mára szinte egységesnek mondható tudományos konszenzus szerint – hosszú ideig egyazon kultúrkörhöz, az ún. *mediterrán koiné*hoz tartozott.³ A Sámson és Héraklész közös vonásainak az eredetét firtató kérdések is nagyrészt ezen a feltételezett közös kultúrán belül érvényesek: vajon az egyik hős alakja korábban kialakult, és arra vezethető vissza a másik,⁴ vagy mind a kettő egy közös őstől származik? A hasonlóságoknak egy másik része feltételezhetően a világ számos pontján általánosan elterjedt, tehát nem kizárólag erre a két hősről jellemző folklorisztikus motívumokból adódhat. További kérdés, hogy a rokonság a személyükre és a róluk szóló történetekre korlátozódik csupán, vagy mélyebbről fakad, azoknak a vallástörténeti, kozmológiai és egyéb képzeteknek és szimbólumoknak a rokonságából, amelyekből maguk a történetek kialakulhattak. Meggyőző érvek szólnak például amellett, hogy a Sámson két ledőlő oszlopa és a Héraklészhoz más történetekben szervesen hozzá tartozó két oszlop, az ún. Héraklész oszlopai azonos képzetekre vezethetők vissza. A Sámson-oszlopokat egyébként a jeruzsálemi Salamon-templom két – talán a templom előtt szabadon álló – oszlopával (még nevük is van: Jachin és Boaz, *Királyok könyve* 1. 7. 21, illetve *Krónikák könyve* 2. 3. 15 sk.) hozzák összefüggésbe.⁵

A mitikus történetek⁶ megszületése azonban életüknek csupán a kezdetét jelenti, és sok-sok különféle hatás – más történetekkel való találkozás, változó társadalmi, földrajzi és tárgyi környezet, az őket hagyományozó különböző költői műfajok stb. – éri őket, mire kialakul éppen az a formájuk, pontosabban – figyelembe véve a mítoszok különféle variánsait – azok a formáik, amelyekben hozzánk is eljutnak. A kezdetükre, arra a bizonyos szimbólumra mindig „emlékezni” fognak, egy mitikus történet addig tekinthető mítosznak, ameddig ez az emlékezés tart, de mint történet kisebb-nagyobb mértékben szükségképpen leválik a kezdetéről, és egyre önállóbb életet él. Éppen ezért az azonos szimbólumból fakadó különböző történetek olyan távol kerülhetnek egymástól, hogy a közös eredetnek nincs is látható nyoma bennük, alakulásuk során viszont – például annak köszönhetően, hogy egy ideig ugyanabban vagy hasonló közegben élnek – hasonló vonásokkal gazdagodhatnak olyan történetek is, amelyek eredetileg nem is álltak rokonságban egymással.

A továbbiakban a felidézett Sámson-, illetve Héraklész-történetet egy olyan szempontból vizsgáljuk, ahonnan nézve közömbös, hogy az egyező motívumok a két hős alakja közötti mélyebb összefüggésekből erednek-e, vagy – az imént említett értelemben – a véletlen művei. Kérdésünk ugyanis nem a hasonlóságok okára irányul, hanem a hasonlóságokon belül tapasztalható különbségekre, közelebből arra, hogy értelmezhető-e *irodalmi* szempontból azok a *különbségek*, amelyek a *hasonló* motívumok kezelésében a két elbeszélő – Euripidész, illetve a *Bírák könyvének* szerzője – között megfigyelhetők.

És elment Sámson Gázába, és meglátott ott egy parázna asszonyt, és bement hozzá. 2. A gázabelieknek pedig mikor megmondották, mondván: Ide jött Sámson! körülvevék őt, és leselkedének ő utána egész éjszakán át a város kapujában, és hallgatóztak egész éjjel, és azt mondták: Reggel, ha világos lesz, megöljük őt. 3. És aluvék Sámson éjjelig. Éjjelkor pedig felkelt, és megfogván a város kapujának szárnyait, a kapufélfákkal és a závarokkal együtt kiszakította azokat, és vállaira vette, és felvitte a hegy tetejére, mely Hebronnal szemben fekszik. 4. És történt azután, hogy megszeretett egy asszonyt a Sórek völgyében, a kinek neve Delila volt. 5. És felmenének ő hozzá a Filiszteusok fejedelmei, és mondának neki: Kérdezd ki őt és tud meg, miben áll az ő nagy ereje, és miképen vehetünk rajta erőt, hogy megkötözzük és megkinozzuk őt, és mi mindenikünk adunk neked ézerszáz ezüst sikkust. 6. És monda Delila Sámsonnak: Mond meg nekem, miben van a te nagy erőd és mivel kellene téged megkötni, hogy megkinozhassanak téged. 7. És felele neki Sámson: Ha megkötnék hét nyers gúzszal, melyek még meg nem száradtak, akkor elgyengülök és olyan leszek, mint más ember. 8. Akkor hoztak neki a Filiszteusok fejedelmei hét nyers gúzst, a mely még nem volt száraz, és megköttözték őt azzal. 9. A lesben állók pedig ott vártak annál a hálókamarában. És monda neki: Rajtad a Filiszteusok, Sámson! És elszakasztá a gúzsokat, miképen elszakad a csepűfonal, ha tűz éri – és ki nem tudódek, miben volt az ő ereje. 10. És monda Delila Sámsonnak: Imé rászedtél, és hazugságot szoltál nekem, most mondd meg igazán, hogy mivel lehet téged megkötni? 11. Ő pedig monda neki: Ha erősen megkötnék új kötelekkel, melyekkel még semmi dolgot nem végeztek, akkor elgyengülök és olyan leszek, mint más ember. 12. És vett Delila új köteleket, és megköttözte őt velük, és monda neki: Rajtad a Filiszteusok, Sámson! (mert ott leselkedtek utána a hálókamarában). De ő letépte azokat karjairól, mint a fonalat. 13. És monda Delila Sámsonnak: Meddig fogsz még rászedni engem és hazudni nekem? Mondd meg egyszer már, mivel kötöztethetel meg? – Ő pedig monda neki: Ha összeszövőd az én fejemnek hét fonatékját a nyüstfonállal. 14. És szeggel megerősítvén a zugolyt, monda: Rajtad a Filiszteusok, Sámson! Az pedig felébredvén álmából, kitépte a zugolszeget és a nyüstfonalat. 15. Ekkor monda neki Delila: Miképen mondhatod: Szeretlek téged, ha szíved nincsen én velem? Immár három ízben szedtél rá engem, és nem mondtad meg, hogy miben van a te nagy erőd? 16. Mikor aztán őt minden nap zaklatta szavaival, és gyötörte őt: halálosan belefáradt a lelke, 17. És kitárta előtte egész szívét, és monda neki: Borotva nem volt soha az én fejemen, mert Istennek szentelt vagyok anyám méhétől fogva; ha megnyíratatom, eltávozik tőlem az én erőm, és megerőtlenedem, és olyan leszek, mint akármely ember. 18. És

mikor látta Delila, hogy kitérta volna előtte egész szívét, elküldött, és elhivatá a Filiszteusok fejedelmeit, és ezt izené: Jöjjetek fel ez egyszer, mert ő kitérta nekem egész szívét. És felmentek ő hozzá a Filiszteusok fejedelmei, és a pénzt is felvitték kezökben. 19. És elaltatta őt az ő térdein, és előhívott egy férfiút, és lenyíratta az ő fejének hét fonatékát, és kezdé őt kínozni. És eltávozott tőle az ő ereje. 20. És monda: Rajtad a Filiszteusok, Sámson! Mikor pedig az az ő álmából felsekert, monda: Kimegyek most is, mint egyébkor, és lerázom a kötelekeket; mert még nem tudta, hogy az Úr eltávozott ő tőle. 21. De a Filiszteusok megfogták őt, és kiszúrták szemeit, és levezették őt Gázába, és ott megkötötték két vaslánczsal, és örölnie kellett a fogházban. 22. De az ő fejének haja újra kezdett nőni, miután megnyíretett. 23. És mikor a Filiszteusok fejedelmei összegyűltek, hogy az ő istenüknek, Dágonnak nagy áldozatot áldozzanak, és hogy örvendezzenek, mondának: Kezünkbe adta a mi istenünk Sámson, a mi ellenségünket. 24. És mikor látta őt a nép, dicsérték az ő istenöket, mert – mondának – kezünkbe adta a mi istenünk a mi ellenségünket, földünk pusztítóját, és a ki sokakat megölt mi közülünk. 25. Lón pedig, hogy mikor megvidámult az ő szívek, mondának: Hívjátok Sámson, hadd játszék előttünk. És előhívák Sámson a fogházból, és játszék ő előttük, és az oszlopok közé állították őt. 26. Sámson pedig monda a fiúnak, a ki őt kézenfogva vezette: Ereszsz el, hadd fogjam meg az oszlopokat, a melyeken a ház nyugszik, és hadd támaszkodjam hozzájuk. 27. A ház pedig tele volt férfiakkal és asszonyokkal, és ott voltak a Filiszteusok összes fejedelmei, és a tetőzetten közel háromezeren, férfiak és asszonyok, a Sámson játékának nézői. 28. Ekkor Sámson az Úrhoz kiáltott, és monda: Uram, Isten, emlékezzél meg, kérlek, én rólam, és erősíts meg engemet, csak még ez egyszer, óh Isten! hadd álljak egyszer bosszút a Filiszteusokon két szemem világáért! 29. És átfogta Sámson a két középső oszlopot, melyeken a ház nyugodott, az egyiket jobb kezével, a másikat bal kezével, és hozzájuk támaszkodott. 30. És monda Sámson: Hadd veszszek el én is a Filiszteusokkal! És nagy erővel megrándította az oszlopokat, és rászakadt a ház a fejedelmekre és az egész népre, mely abban volt, úgy hogy többet megölt halálával, mint a mennyit megölt életében.

Bírák Könyve 16

Az Euripidés-dramában a palota lerombolásának gondolata vagy képe Héraklész tombolása előtt már többször is felmerül. A hazaérkező hős fenyegetőzik, hogy összedönti a házat, amelyben most az új, zsarnok király lakik (566). Itt persze még a józan Héraklész beszél, a tét egyelőre az ellenség legyőzése, nem pedig saját családjának megsemmisítése. Később, amikor a városba érkezik Lyssa istennő, a megszemélyesített Tébol, hogy végrehajtsa a bosszúszomjas Héra parancsát, és örületet küldjön Héraklésre, ő is azt ígéri, hogy romba fogja dönteni a palotát (864). Bemegy a házba, hogy megvalósítsa a tervét, kívülről pedig a Kar már hallja is az odabent tomboló örület zajait, vagyis az őrjöngő hős pusztító „munkájának” zaját, és az épületet megrázó viharról, a tetők (vagy az egész épület?) leomlásáról énekel (905). Ezután következik a hírmők részletes beszámolója a bevezetésben idézett jelenetsorról, a család lemészárlásáról, az ajtókitépésről, Athéna megjelenéséről, a kettétört oszlopról, az álomba zuhanó Héraklésről. A későbbiekben az immár kijózanodott hős szájából még kétszer elhangzik, immár múlt időben, a ház lerombolásáról szóló mondat (1142, illetve 1423).

Mi is történt tehát? Vajon csak a tető omlott össze, vagy a terem, amelyben Héraklész felesége menedéket keresett, esetleg az egész palota? Ez a kérdés a drámában lényegében homályban marad, mint ahogy az is, hogy pontosan mikor történt, ami történt: az ajtó kitépésekor, vagy amikor Héraklész, Athéna sziklatömbjétől eltalálva, az oszlopra zuhant? És ki végezte a rombolást? Euripidés válasza: Lyssa (vagyis végső soron Héra) és Héraklész. A görög költészetben Homéros óta megszokott fordulat ez: egy halandó tettéről – és Héraklész ekkor még halandónak számít – egyszerre mondható, hogy ő hajtotta végre és hogy valamelyik isten: „me gyek és összedöntöm a palotát”, fenyegetőzik a Tombolás istennője, a Kar pedig hallja és látja az épületet megrázkódtató és összedöntő vihart.⁷ „Leromboltam a palotát”, mondja a már kijózanodott Héraklész. A cselekvő személyének az eldöntetlensége azonban nem pusztá eldöntetlenség. A *kettősség*, amely a földön zajló eseményeknek ebben az ábrázolásában kifejezésre jut, valójában az isteni és az emberi világ *egységéről* szól: A tett *egyszerre* a halandóé is és az istené is.⁸ Ez az egység a görög költészetben először Homéros eposzaiban jelenik meg, és ezúttal Euripidés is követi az epikus hagyományt – abban is, hogy a tett isteni és emberi oldalának az egysége nem szavakban fogalmazódik meg, hanem – az imént említett módon – a cselekmény szövetében rajzolódik ki.

Nem tudjuk, hogy pontosan mi történt, mikor és ki tette. Ennyi homályban hagyott részlet közepette már az a kérdés is felmerül, hogy egyáltalán történt-e valami a thébai királyi palotával (vagy legalább egy részével). Mivel a palota összeomlásáról Héraklész őrjöngése előtt, mint láttuk, többször is szó esik, így aztán, mire sor kerül a tette, már biztosra vesszük, hogy meg is fog történni – pontosabban ez csak ránk, kései olvasókra vonatkozik, hiszen a Dionysos-színház közönsége nemcsak a szöveget hallotta, hanem közben látta is, ami a színpadon történik. Hogy ők mit láttak, azt persze nem tudjuk, lehet, hogy mindebből semmit, az viszont biztos, hogy az utókor a pusztá szövegre van utalva, és abban csupán a kitépett ajtó és a kettétört oszlop tanúskodik konkrét rombolásról, annál többször hangzanak el viszont olyan megfogalmazások, amelyekben az összeomlás – mint más drámákban is annyiszor⁹ – akár *szimbolikus*an, a család kiirtására is (vagy éppen csak arra) vonatkozik. Ezt az értelmezést erősíti az is, hogy a hamarosan megérkező Théseus az itt következő, csaknem 300 sor terjedelmű jelenetben egyetlen szót sem ejt arról, hogy esetleg romokban látná az épületet. Amikor a hosszú jelenet végén, ami egyúttal a darab vége is, Héraklész szájából még egyszer elhangzik, hogy tönkretette a házat (1423), szavai már aligha a palota lerombolására vonatkoznak. A kitépett ajtó, a kettétört oszlop addigra mintha feledésbe merült volna.

A Sámson-történetben efféle bizonytalanságnak nyoma sincs, a szöveg még hangsúlyozza is (*Bírák könyve* 16. 29), hogy éppen az a két oszlop tartotta a tetőt, amelynek Sámson nekitámaszkodott. Egy épület lerombolását – és most valóban közömbös, hogy ez az azonos motívum a két történet közös eredetének vagy valamiféle múltbeli találkozásnak, vagy éppen a pusztá véletlennek köszönhető – mennyire különböző hangsúllyal ábrázolja a *Bírák könyvének* szerzője és a görög drámaköltő! Amott az emberfeletti erőről tanúskodó tett, amely az ószövetségi egyistenhit világában ezúttal is azért történhetett meg, mert Sámson, mielőtt rop-

pant erejével nekifeszült az oszlopoknak, isteni segítséget kért és nyilván kapott (16. 28). A görög színpadon viszont az emberfeletti erőt követelő tetteiből egy szintén nagy erejű, de ezúttal téboly sújtotta hős önkívületben végrehajtott szörnyű cselekedete lett.¹⁰ A szörnyű cselekedet a valóságnak egyszerre két szféráját érinti: elpusztul a palota, és elpusztul a benne élő család, Euripidész pedig a kettő között költői – szimbolikus – kapcsolatot teremt: a palota pusztulása, mint láttuk, a család pusztulásának a jele.¹¹ Sámson is kétféle pusztítást okoz, összeomlik a templom-épület, és meghal benne mindenki, és a kettő ezúttal is elválaszthatatlanul összekapcsolódik, ami fokozza a tett drámaiságát, de a templom pusztulása egyszerűen maga után vonja az emberekét, a kettő összekapcsolása az elbeszélőre nem ró külön feladatot. Ugyanakkor vár rá egy másik feladat. Sámson tettének ugyanis nem két, hanem három áldozata van: a harmadik ő maga. Amikor elhatározta a bosszút, ennek pontosan tudatában volt: „Hadd vesszek el én is a filiszteusokkal” (16. 30). Döntő fordulatról tanúskodik ez a mondat: a templom lerombolásához szükséges emberfeletti *testi erőn kívül*, amely eddig is megvolt Sámsonban, megszületik benne az a hatalmas *lelki erő*, amely halála pillanatában az eddigi önmaga fölé emeli őt, és ez tovább gazdagítja, mélyíti az elbeszélést. Ami Héraklészre illeti, ő nem hal meg, de ez csak a szokásos euripidészi *deus ex machinának*, pontosabban ezúttal Thészeus megjelenésének köszönhető (1163 skk.). Athén királya azért jött, hogy hálából, amiért Héraklész egykor megmentette az életét, most viszonzza a jótettet: felajánlja neki, hogy költözzön Athénba, ahol majd megtisztulhat a gyilkosság bűnétől (1322 sk.). Héraklész így megmenekül a haláltól, pedig Thészeus megjelenése előtt már éppen eljutott annak belátásához, hogy meg kell halnia (pl. 1247): tébolyából kijózanodva ráeszmélt, hogy mit művelt, és hogy számára az élet nem élet többé. Mindkét hős elszánta magát a halálra, de a hasonlóság ezúttal is különbséget rejt magában: Sámson a saját élete elvesztése árán is vállalja a bosszút, Héraklész halála viszont *morális okból* válik – válna – elkerülhetetlenné.

Mindkét történetben szerepel oszlop, de első látásra csak a különbségek tűnnek fel: Sámsonhoz két oszlop tartozik, Héraklészhoz ezúttal csak egy, Sámson két oszlopa a templom lerombolásának az eszköze, a Héraklész-történetben – hogy is van ez? A válasz, mint láttuk, annak a bizonyos kettéhasadt oszlopról is szóló mondatnak az értelmezésén múlik (1006–1008): vagy kicsit korábban, még az ajtó kiemelésétől dől össze az épület, vagy csak most dől össze, amikor Héraklész rázuhant az oszlopra, amely ettől kettéhasadt. A megfogalmazás mindkét értelmezést lehetővé teszi, de tartalmilag egyik sem teljesen megnyugtató: a második esetben különösnek tűnhet, hogy az ajtó kiszakításakor magával az épülettel ne történt volna semmi. Az első esetben viszont, ha már akkor összeomlott a palota, szinte fölöslegesnek tűnik az oszlop szerepeltetése. Igaz, ha már ott áll, Héraklésznek van mire rázuhannia, Amphitryónnak meg lesz mihez hozzákötőznie az imént még tébolyultán öldöklő fiát. De vajon fontos-e a megkötözés? Persze, az aggódó apa eljárása ésszerű, mint ahogy az is, hogy később, amikor Héraklész már kijózanodott, leoldja róla a köteleket. Ám a Sámson-történet fényében – amelynek egyik központi alkotóeleme a megkötözés-kiszabadulás: Sámson háromszor kötözik meg a filiszteusok, és az első két alkalommal roppant erejével saját maga szabadítja ki magát (16. 9 és 14)¹² – mintha Euripidész pontosan azért szerepeltetné a cselekményből akár ki is hagyható oszlopot, valamint a szintén feleslegesnek tűnő megkötözést és kiszabadítást, mert ezek a motívumok benne voltak az általa ismert és a Sámson-történetre ebben is hasonlító Héraklész-történetben.

Ezt a feltevést erősítheti Euripidész *Busiris* című szatírijátékának a cselekménye. A darab elveszett ugyan, de a kései mitográfus, Apollodóros elbeszéléséből tudjuk, miről szólt (*Mitológia* II. 5. 11).¹³ Busiris, a kegyetlen egyiptomi király egy jóslat parancsára *megkötözteti* az országába vetődő Héraklész. A hős azonban rendkívüli erejével *kiszabadítja magát*, és megmenekül a rá váró haláltól. Ezek szerint Euripidész a megkötözés-történetnek azt a változatát (is) ismerte, amely a Sámsonéhoz hasonlít. Ismerte, és a *Busiris*ban ennek egy fontos részletét színpadra is vitte. Bár *Az őrvjögő Héraklész*ben ez a motívum kissé módosult formában jelenik meg, de, mint láttuk, számos egyéb, a Sámson-történetben¹⁴ fontos szerepet játszó motívum társaságában. Talán valamilyen úton és valamilyen formában eljutott a görögökhöz a megkötözött, majd kiszabadult, a kaput kitépő, oszlopledöntő,

...tör; zúz, az ajtót kiemeli félfáiból,
S egy nyíllal az anyát, fiát lefekteti.
Most az öregre lovagoltat ő halált.
De jelenést lát, mintha Pallasz törne rá
kezében lándzsáját lóbálva sisakja fölé,
és Héraklész mellébe egy sziklát hajít.
Ez visszafogja vérszomját, s bocsát reá
mély álmot. Erre elzuhan, s az oszlopot
kidönti hátával, zuhan a mennyezet,
s a tört oszlop a lábataznál ott hever.
Mi visszafogjuk a futásbul lábaink,
S az aggal együtt az oszlophoz kötjük őt
Erős kötéllel...

Euripidész: *Az őrvjögő Héraklész* 999–1012
Jánosy István fordítása

2. kép. Sámson-ábrázolás a pécsi székesegyház egyik román kori domborművén

épületleromboló Sámson története – miközben természetesen az sem zárható ki, hogy a megkötözésen-kiszabaduláson kívül a többi motívum a véletlen műve. Mindenesetre a motívumok a cselekménynek megfelelően kicsit mások, mint a *Bírák könyvében*: kapu helyett ajtó, két oszlop helyett egy, Héraklést nem az ellenség köti meg, hanem Amphitryón, és a kötelektől sem a maga erejéből szabadítja meg magát, hanem ez a szerep is Amphitryónnak jut, ami tovább gazdagítja az örjögésében a családját kiirtó hős és az aggódó-gondoskodó apa közötti tragikus fájdalmas viszony ábrázolását.

Héraklés a római kori Lukianos egyik szatirikus művében (*A tragikus Zeus* 32) is egy épület lerombolásával fenyegetőzik. Athénban két filozófus éppen arról vitatkozik, hogy léteznek-e az istenek, vagy üres nevek csupán. Az Olymposról Zeus és a többi isten aggodalommal figyelik a vita alakulását, és ekkor hangzik el Héraklés szájából, hogy ha az istentagadó Damis véleménye győz, ő úgy megrázza az oszlopcsarnokot, amelyben a vita folyik, hogy az menten rádől Damisra. Lukianos akár Euripidéstől is ismerhette ezt a motívumot, amely ezúttal egy szatirikus hangú dialógus világában bukkan fel. Héraklés ezúttal csak fenyegetőzik, de ha sor kerülne a tetre, nem volna szükség se tébolyra, se egyéb isteni beavatkozásra, hiszen ő a dialógus kontextusa szerint már az Olymposon lakik, miután – ahogy a róla szóló hagyományos történetek mesélik – élete végén elnyerte a halhatatlanságot.

A valamilyen indulatból (bosszú, dühroham, téboly) elkövetett épületrombolás motívuma a görögöknél a mítoszok világán kívül is felbukkan. Pausaniástól ismerjük a következő legendát (*Görögország leírása* VI. 9. 6): Olymposon egy ökölvívó verseny során egy bizonyos Kleomédész megölte az ellenfelét, a bírák pedig büntetésül megvonták tőle a győzelmet. A sérelemtől esztét vesztett Kleomédész hazautazott, otthon pedig, így folytatódik a legenda, odaállt az iskolaépülethez, kidöntötte azt az oszlopot, amely a tetőt tartotta, az összeomló épület pedig maga alá temette az ott tartózkodó hatvan gyermeket. Kleomédész az örjögő Hérakléshez hasonlóan tébolyult állapotban dönti romba az épületet, ugyanakkor az ő legendája több ponton is a Sámson-történettel mutat feltűnő hasonlóságot: Kleomédész is odaállt az épülethez, mint Sámson, és a *Bírák könyvéhez* hasonlóan (16. 26) ennek a történetnek az elbeszélője is ki-

emeli, hogy éppen azokról az oszlopokról van szó, amelyek a tetőt tartották, végül az épület itt is egy egész tömeget temetett maga alá.

A pécsi székesegyház egyik román kori domborművén látható Sámson-ábrázolás (2. kép) is párhuzamba állítható egy kevésbé ismert Héraklés-motívummal. Az altemplomhoz vezető lejárók falait egykor díszítő domborművek egyikén a Sámson-történet ismert motívumai között egy apokrif jelenet látható: Sámson gyökerestül kitép egy fát! Ilyen történet sem az Ószövetségben, sem a későbbi zsidó hagyományban nem szerepel.¹⁵ A pécsi, fát kitépő Sámsonnak vannak rokonai a Rajna mentén és Ausztriában is,¹⁶ de az ábrázolt motívum eredetere mindeddig nem született megnyugtató magyarázat. A világ számos népének mesekincsében szerepel a fanyűvő óriás, aki képes gyökerestül kitépni egy fát,¹⁷ de írott forrás nem került elő a fanyűvő Sámsonról. A hellénisztikus kori Apollónios Rhodios eposzában viszont Héraklés szintén kitép egy fát, gyökerestül (*Argonautika* 1. ének 1196–1200).¹⁸ Újabb közös vonás a két hős alakjában, amely a pécsi dombormű rejtélyét még nem oldja meg, de talán egyetlen lépéssel mégis közelebb visz a megoldáshoz: hogy amint a nagy erejű Hérakléshez, úgy a nagy erejű Sámsonhoz is hozzákapcsolódott – valamikor, valahol – a fakitépésnek a folklórban világszerte elterjedt motívuma.

Jegyzetek

- 1 Például Apollodóros II. 6. 3.
- 2 Például a 4. században működött Eusebiosnál: *Praep. Ev.* X. 9. 7.
- 3 Lásd erről Walter Burkert tanulmányát ebben a számban. (A szerk.)
- 4 Margalith (1987) például Héraklész elsődlegessége mellett érvel. Mások nem fogadják el az érvelését, például Mobley (2006), de a két hős közötti kapcsolatot természetesen ő sem tagadja.
- 5 A Salamon-templom két oszlopáról lásd *Encyclopaedia Judaica* vol. 9. s. v. Jachin and Boaz (1186–1190). A Héraklész oszlopai és a Salamon-templom oszlopai mögött meghúzódó rokon kozmogóniai képzetekhez lásd Brown 1968.
- 6 A homérosi eposzokhoz hasonlóan az egyes ószövetségi könyvek kialakulásában is el szoktak különíteni egy mitikus réteget. A Sámson-történetek kétségtelenül ehhez a réteghez tartoznak, és amikor például a *Bírák könyve* elnyerte végső – írott – formáját, a hagyományos történetek ugyanúgy beépültek a könyvbe, és a könyv középpontjában álló egyistenhit ugyanúgy maga alá rendelte és a saját képére formálta őket, mint a homérosi eposzok hēróikus világa a görög mítoszokat.
- 7 Kommentárjában Bond (1981) egyenesen földrengésnek értelmezi a kórus szavait, és azt a tényt, hogy ilyesmiről a hírnök nem beszél, szövegromlással orvosolná, amelynek során a hírnök monológjából kiestek volna az erről szóló sorok (lásd a 904 skk. sorokhoz írt kommentárt és 905, 1. jegyzet). A feltevés fölöslegesnek látszik, de – más kommentárok legkülönbözőbb értelmezési kísérleteivel együtt – jól mutatja, hogy a szöveg valóban nem egyértelmű.
- 8 Vö. Lesky 1961; Horváth 2010, 447 sk.
- 9 Például Aischylos, *Áldozatvivők* 263; Sophoklész, *Oidipus Kolonosban* 370; Euripidész, *Orestés* 70.
- 10 Valójában az ószövetségi történetben olvasható isteni beavatkozás fonákja ez: Héraklész is egy istennő, Héra „segíti” a tett megvalósításában, csak másképp: ő Lyssa istennő közvetítésével tébolyt küld a hősrre.
- 11 Részben az itt használt szavak rugalmas jelentésváltozásának köszönhetően. Például az *oikos* (1142) ’ház’ szó egyszerre jelentheti az épületet és a benne lakó családot is (vö. a magyar ’királyi ház’ kifejezéssel).
- 12 A harmadik alkalommal erről nem esik szó, az olvasó arra gondolhat, hogy a filiszteusok, akik odahívják a templomba, nyilván a kötelek kioldásáról is gondoskodnak. Mindenesetre e megváltozott, „békés” körülmények között nem lenne helye annak, hogy Sámson ezúttal is maga tépje szét a köteleket.
- 13 A szakirodalom egységesen elfogadja, hogy Apollodóros, mint oly sokszor, ezúttal is az Euripidész-dráma cselekményét beszéli el.
- 14 Valójában, mint korábban láttuk, két Sámson-történetről van szó. De a mitikus történetek alakulása közben az is gyakran előfordul, hogy egy történetből valamilyen módon kettő lesz.
- 15 A posztbiblikus hagyomány egyszer említi, hogy Sámson kitépett két hegyet, és egymáshoz dörzsölte őket, lásd Szóta 9b.
- 16 Vö. pl. Scheiber 1996.
- 17 Lásd Thompson F 601, 611.
- 18 Lásd Margalith 1987, 65 sk.

Bibliográfia

- Brown 1968: Brown, J. P., „Myth and the Tuna of Gibraltar”: *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 99 (1968) 37–62.
- Brundage 1958: Brundage, B. C., „Heracles the Levantine. A Comprehensive View”: *Journal of Near Eastern Studies* 17/4 (1958) 225–236.
- Burkert 1992: Burkert, W., *The Orientalizing Revolution. Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1992.
- Euripides: Heracles*. With Introduction and Commentary by G. W. Bond. Oxford, 1981.
- Ginsberg 1998: Ginsberg, L., *The Legends of the Jews IV. From Joshua to Esther*, Baltimore–London, 1998.
- Horváth 2010: Horváth J., „A Szirének »életrajza« az Argonautikában. Mítosz és költői nyelv”: *Holmi* XXII/4 (2010) 444–453.
- Lesky 1961: Lesky, A., *Göttliche und menschliche Motivation im griechischen Epos*, Heidelberg, 1961.
- Margalith 1987: Margalith, O., „The Legends of Samson/Heracles”: *Vetus testamentum* 37 (1987) 63–70.
- Mobley 2006: Mobley, G., *Samson and the Liminal Hero in the Ancient Near East*, Continuum International Publishing Group, 2006.
- Scheiber 1996: Scheiber S., „A fakitépő Sámson párhuzamai és forrásai”: *Folklór és tárgytörténet*, Budapest, 1996, 88–105.
- Thompson 1955–1958: Thompson, S., *Motif-Index of Folk-Literature: a Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballades, Myths, Fables, Medieval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends*, Bloomington – Indiana University Press, 1955–1958.
- West 1997: West, M., *The East Face of the Helicon. West Asiatic elements in Greek Poetry and Myths*, Oxford, 1997.
- Euripides: Heracles*. Erkläert von Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf. I–II. Berlin, 1895.